

EKUMENIA JA REFORMAATIO

Piispainkokouksen avauspuhe Jyväskylässä 5.9.2017

Simo Peura

Monta näkökulmaa reformaatioon

Reformaation merkkivuotta on mahdollista lähestyä eri näkökulmista. Voimme keskittyä historialliseen Lutheriin ja hänen teologiseen ajatteluunsa. Tämä on tarpeellista, koska tutkimus on osoittanut, että Lutherin teologia on altis yksipuolistamisille. Myöhemmät aatevirtaukset ovat monta kertaa määrittäneet reformaation ymmärtämistä. Virhetulkinnat voi väistää vain perehtymällä yhä uudestaan reformaattorin omiin teksteihin. Jokaisen papin kannattaisi paneutua Lutherin ajattelun hengelliseen puoleen esimerkiksi lukemalla Kristityn vapaudesta –traktaatin (1520), Puheen hyvistä teoista (1521) ja Ison katekismuksen (1529). Viime mainittu oli tarkoitettu papiston teologisen sivistyksen perusteokseksi. Jos siis haluaa ymmärtää Lutheria, häntä on myös luettava.

Toinen tapa viettää reformaation merkkivuotta on tarkastella uskonpuhdistuksen vaikutusta yhteiskuntaan. Tällöin lähtökohdaksi voi ottaa kahden regimentin opin. Sen mukaan Jumala toteuttaa tahtoaan maailmassa sekä hengellisen regimentin eli kirkon ja uskon alueen että maallisen esivallan, oikeuslaitoksen, erilaisten virkojen ja yhteiskunnallisten lakien välityksellä. Edelliseen kuuluu evankeliumin synnyttämä hengellinen vapaus; jälkimmäiseen lain ja säädösten aikaansaama pakko ja tarvittaessa rangaistukset.

Reformaatio oli myös yhteiskunnallinen uudistusliike. Se näkyi aikanaan monin eri tavoin. Luterilaiset ovat aina mielellään kehittäneet lasten ja nuorten kasvatusta. Yhteisöllinen vastuu köyhistä on osa luterilaista eetosta. Wittenbergissä otettiin jo 1530-luvun alussa käyttöön yhteiset kassat, oman aikansa sosiaaliturva. Luther arvosti työtä, koska sillä voitiin edistää yksilön ja yhteisön hyvinvointia. Hän tähdensi kansan oman kielen ja lukutaidon merkitystä, millä oli myöhemmin tärkeä merkitys kansallisen kulttuurin ja kansalaisyhteiskunnan muotoutumisessa. Hän rohkaisi tuomareita käyttämään harkintaa ja kohtuutta lakeja tulkittaessaan. Reformaatio nosti esiin luonnollisen lain merkityksen yksilön ja yhteisön moraalien rakentumisessa.

Kun edellä mainittuja esimerkkejä Wittenbergin reformaation yhteiskunnallisesta vaikutuksesta arvioidaan, on samalla muistettava, että niillä kaikilla on viime kädessä uskonelämään liittyvä perustelu. Jos tämä näkökulma unohtuu, reformaation tulkinta ohenee ja irtautuu lähtökohdistaan. Esimerkiksi lasten kasvatuksen tähdentämisessä ei ollut kyse vain kansan sivistämisestä lukutaito opettamalla. Tarkoitus oli, että lasten hengellinen hyvä toteutuu, ts. että he voivat lukea Jumalan sanaa, ymmärtää evankeliumin ja uskoa Kristukseen.

Kolmanneksi reformaation merkkivuotta voidaan lähestyä ekumenian näkökulmasta. Vuonna 2017 näin on tapahtunut ensi kertaa 100-vuotismuistojen ketjussa. Kansainvälinen luterilais-katolinen komissio julkaisi viime vuonna asiakirjan nimeltä ”Vastakkainasettelusta yhteyteen. Luterilaiset ja roomalaiskatolilaiset viettävät yhdessä reformaation muistoa 2017”. Juhlan viettäminen yhdessä ei ollut itsestään selvää, vaikka elämme ekumenian aikakautta. Kannamme helposti historian taakkaa. Vaarana on, että meistä tulee vaivihkaa protestantteja, jotka mieluummin korostavat katolisesta uskosta erottavia kuin siihen yhdistäviä seikkoja.

Edellä mainituista kolmesta näkökulmasta keskityn reformaation ekumeeniseen merkitykseen. Tarkastelen seuraavassa kirkkomme ekumeenisia pyrkimyksiä, kun kumppanina ovat olleet ortodoksit ja roomalaiskatoliset.

Usko ja rakkauden tiellä ortodoksien kanssa

Suomen evankelis-luterilaisen kirkon ja Venäjän ortodoksisen kirkon viralliset oppikeskustelut, ns. Sinappi-keskustelut, käynnistyivät 1970. Virallisuus tarkoittaa tässä tapauksessa ekumeenista dialogia, joka toteutuu kirkkojen välisenä ja on kirkkojen ylimmän johdon valtuuttama ja hyväksymä.

Kansainvälisesti tarkastellen Suomen luterilaisten ja Venäjän ortodoksien oppikeskustelujen sarja on ollut menestyksekkäs. Kirkkojen maailmanneuvoston piirissä olen toistuvasti pannut merkille, että kirkkomme yhteyksiä ortodoksisiin kirkkoihin arvostetaan. Suomen sisällä luterilais-ortodoksiset suhteet toimivat varsin hyvin. Venäläiskeskustelut ovat vaikuttaneet myös muiden kirkkojen käymiin neuvotteluihin ja kansainväliseen luterilais-ortodoksiseen dialogiin. Omassa kirkossamme dialogi on innoittanut teologiseen työskentelyyn ja vaikuttanut laajasti kirkkomme itseymmärrykseen ja käytännön teologiseen pohdintaan (Tomi Karttunen). Piispa Juha Pihkala, yksi neuvottelujen konkareista, totesi äskettäin ilmestyneessä kirjassaan, että nämä ”dialogit ovat olleet poikkeuksellisen hedelmällisiä ja tuottaneet tuloksia, joilla on kirkkomme rajat ylittävää ekumeenista merkitystä” (2017, 9). Tällä hän tarkoittaa venäläisdialogin vaikutusta mm. Porvoon sopimukseen, joka on synnyttänyt anglikaanien sekä Pohjolan ja Baltian luterilaisten kirkkojen välille käytännössä näkyvän ykseyden.

Pihkalan kirjan nimi ”Uskon ja rakkauden tie” viittaa suomalais-venäläisen dialogin keskeisiin tuloksiin, jotka ajoittuvat 1970-luvulle. Vuoden 1974 keskustelujen teemaksi valittiin ”Pelastus tänään”. [Edellisvuonna Maailman lähetyskonferenssi oli keskustellut kyseisestä aiheesta Bangkokissa, ja se osaltaan vaikutti aiheen valintaan. Kumpikin osapuoli piti Bangkokin asiakirjoja yksipuolisina, elämän ajallisiin ehtoihin suuntautuvina. Pelastus tulkittiin niissä maailman sisäiseksi tapahtumaksi ilman Jumalan lopunajallista pelastustekoa.]

Yleisesti tiedettiin, että pelastusoppia kuvatessaan ortodoksit puhuvat jumalallistumisesta ja luterilaiset vanhurskauttamisesta. Näiden on katsottu olevan toisistaan kaukana. Toisaalta oletettiin, että näkemyksillä täytyy olla jokin liittymäkohta, koska kumpikin kirkko on halunnut vaalia varhaisen kristikunnan uskonperintöä. Niinpä Pihkalan mukaan oli ”käytävä töihin, kaivauduttava syvemmälle kuin oli ollut tapana. Oli työnnettävä syrjään perityt, jatkuvasti toistetut ja kaavamaisiksi kiteytyneet tunnustukselliset tulkinnat, pureuduttava peruslähtökohtiin ja tutkittava asiat itse.”

Näin tehtiin, Tuomo Mannermaa laitettiin töihin, ja kirkkojen pelastuskäsitysten yhteinen leikkauspiste löytyi. Kun Kristus on läsnä kristityn uskossa, tämä on osallinen jumalallisesta luonnosta (2. Piet. 1:4). Ajatus löytyy Lutherin laajasta Galatalaiskirjeen kommentaarista vuodelta 1531. Tuomo Mannermaan kertoman mukaan tämän ajatuksen lausui ensimmäisenä ääneen Lutherinsa lukenut arkkipiispa Martti Simojoki. Kyseessä oli Simojoen vastaus ortodoksisen osapuolen, muistaakseni arkkipiispa Mihailin kysymykseen, löytyykö teiltä jotain, joka vastaisi ortodoksien jumalallistumis-käsitystä.

Seuraavilla neuvottelukierroksilla jatkettiin teeman läpikäymistä. Miten tarina tästä eteni, käy ilmi myöhemmistä dokumenteista. Oppikeskustelujen merkitystä arvioitaessa päällimmäiseksi nousee se, mikä vaikutus keskusteluilla on ollut kirkkomme itseymmärrykseen. Pian huomattiin, että oma luterilainen perintömme osoittautui teologisesti paljon rikkaammaksi ja ekumeenisesti paljon käyttökelpoisemmaksi kuin aluksi luultiin. Luterilaista tulkintaa oli toki tarkistettava ja avarrettava, mutta se oli mahdollista omaan traditioon perehtymällä. Tästä seurasi paneutuminen Lutherin teologiaan, jota ryhdyttiin jäsentämään käsiteparilla usko ja rakkaus.

Venäjän ortodoksisen kirkon kanssa käytävä kirkkojen välinen opillinen dialogi keskeytyi vuonna 2013. Vuoden 2014 neuvottelut peruuntuivat syistä, jotka historianantutkimus aikanaan selvittänee ja joiden laajempi yhteys tällöin avautunee.

Merkityksellistä kuitenkin, että oppidialogin sijasta järjestettiin helmikuussa 2016 teologinen konferenssi kristillisestä ihmiskäsityksestä ja avioliitosta. Keskusteluryhmiä johtivat piispa Seppo Häkkinen ja arkkipiispa Amvrosi. Kumpikin osapuoli korosti käytävien keskustelujen merkitystä. Arkkipiispa Amvrosi piti kirkkojen pitkää teologista dialogia varsin menestyksekkäänä. Vaikka viime vuosina oppikeskustelut ovat tulleet vaikeammiksi, hänen vilpitön toiveensa oli, että molemminpuolisella kovalla työllä vaikeudet voidaan voittaa. Kirkkomme venäläisortodoksisen suhteiden kannalta tärkeää on ollut myös Mikkelin ja Oulun hiippakuntien yhteydenpito rajan takana oleviin ortodoksisiiin hiippakuntiin ja niiden piispoihin.

Mielestäni kirkkomme tulee pyrkiä tavoitteellisesti siihen, että ”täysi teologinen dialogi” VOK:n kanssa jatkuu. Tähän meitä kannustavat myös Saksan evankelisen kirkon (EKD) kokemukset. EKD ja Venäjän ortodoksinen kirkko kävivät diakoniaa koskevat keskustelut vuonna 2015. Delegaatioita johtivat EKD:n johtava piispa Heinrich Bedford-Strohm ja metropoliitta Hilarion, VOK:n ulkoasiain osaston johtaja. Saksan ulkomaanpiispa Petra Bosse-Huber luonnehti Münchenin tapaamista uudeksi käänneeksi, jossa konfrontaation sijasta korostui yhteinen. Saksalais-venäläinen dialogi jatkuu marraskuussa 2017 Moskovassa ja sisältää mm. patriarkka Kirillin vastaanoton. Saksalais-venäläisen dialogin merkitys korostuu sitä mukaa kuin poliittinen tilanne Euroopassa pysyy kireänä tai edelleen kiristyy.

Kuten tämän piispainkokouksen aineistosta huomataan, kirkkomme edustajat vierailivat kaksi kuukautta sitten Pietarissa neuvottelemassa teologisen dialogin jatkosta piispa Seppo Häkkinen johdolla. Hänen matkaraportistaan käy ilmi, että kumpikin osapuoli toivoo teologisten keskustelujen jatkamista. Mielestäni kirkkomme tulisi määrätietoisesti pyrkiä siihen, että teologiset keskustelut olisivat jatkossakin oppikeskusteluja ja tässä mielessä ”täyttä teologista dialogia”. En myöskään hylkäisi suoralta kädeltä yhteisten teesien laadintaa, vaikka niihin liittyy omat ongelmansa. Teesit ilmaisevat ykseyttä, ja niiden laadinta tekee keskusteluista teologisesti haastavia.

Luterilais-katolinen ekumenia etenee kohti näkyvää ykseyttä

Luterilaisuuden ekumeeninen paikka kirkkojen kartalla ratkeaa sen mukaan, millaiseksi suhteemme Katoliseen kirkkoon muodostuu. Katolisen nykyarvion mukaan kirkollamme on luterilaisista kirkoista läheisimmät suhteet Katoliseen kirkkoon. Tätä ilmentää selvimmin Pyhän Henrikin muistopäivän vuosittainen vietto Roomassa ja mutkaton keskusteluyhteys Ykseysneuvoston kanssa (PCPCU).

Luterilaisten ja katolisten välillä on toistaiseksi vain yksi kirkkoja sitova ekumeeninen asiakirja, Yhteinen julistus vanhurskauttamisopista (YJV, 1997). Kirkkomme osallistui merkittävällä tavalla tämän asiakirjan laatimiseen prosessin alkuvaiheiden jälkeen. Yhteisessä julistuksessa muotoillaan aluksi luterilaisten ja katolilaisten yhteinen näkemys ihmisen pelastumisesta. Yhteisesti todetun valossa osapuolten omat korostukset käyvät sitten ymmärrettäviksi eivätkä sulje toisiaan pois. Omat painotukset voidaan sallia ilman, että yhteinen käsitys murenee. Kun yhteisestä pidetään kiinni, myös reformaation ajan oppituomioilta katoaa kohde. Anateemat eivät enää osu toiseen osapuoleen, kunhan tämä vain pysyy YJV:n raameissa.

Yhteinen julistus on osoittautunut merkittäväksi ekumeeniseksi saavutukseksi. Tämän osoittaa, että luterilaisten ja katolilaisten lisäksi monet muutkin tunnustuskunnat ovat sitoutuneet siihen. Siitä on tullut alku ja perusta tiellä, jolla tavoitteena on luterilaisten ja katolisten näkyvä ykseys. Tämä ilmeni yhteisenä ehtoollisen viettona.

Asiakirjassa kuitenkin todetaan myös se, että niin vanhurskauttamisopissa kuin joissain muissa opinkohdissa on edelleen avoimia kysymyksiä, kuten esimerkiksi kirkollisesta auktoriteetti eli opetusviran asema, virka ja sakramentit (YJV 43). Tällä hetkellä Luterilaisen maailmanliiton (LML) ja Katolisen kirkon välillä ei ole virallista dialogia, jossa pyrittäisiin vastaamaan edellä mainittuihin kysymyksiin. Sen sijaan työskentely on edennyt paikalliskirkkojen tasolla.

Pohjoismaissa käynnistettiin suomalais-ruotsalainen luterilais-katolinen dialogi vuonna 2002 ja sen loppuraportti valmistui 2010. Dialogissa keskustelua jatkettiin YJV:n pohjalta. Pyrkimyksenä oli syventää yhteistä käsitystä vanhurskauttamisesta kirkon elämässä ja saavuttaa yhteinen käsitys kirkon olemuksesta ja piispanvirasta. Viime mainitun kohdalla todettiin merkittävää lähentymistä, mutta jäljelle jäi myös ongelmia. Ne koskevat erityisesti ordinaatiota, auktoriteettia ja paaviutta. Raportti suositti myös, että Katolinen kirkko soveltaisi nykyistä laajemmin poikkeussääntöjä, joiden perusteella ei-katolinen kristitty voi osallistua katoliselle ehtoolliselle. Lopuksi dialogiraportissa nostettiin esiin sisarkirkko-käsitw, jonka avulla kirkkojen suhdetta voitaisiin määrittää uudella tavalla. Pohjoismaisella tasolla dialogiyhteistyötä ei ole jatkettu. Tähän vaikuttivat eniten Ruotsin kirkon ja suomalaisten erilaiset odotukset oppikeskusteluja kohtaan.

Uuteen vaiheeseen tultiin vuonna 2014, kun ensimmäinen suomalainen luterilais-katolinen dialogi käynnistyi. Se on edennyt ripeästi. Helsingin katolisen hiippakunnan tukena dialogiin ovat osallistuneet msgr. Matthias Türk Ykseysneuvostosta (PCPCU) ja ekumeenisen Johann-Adam-Möhler -instituutin tutkijat Wolfgang Thönissen ja Augustinus Sander. Heistä edellinen toimii myös kansainvälisen luterilais-katolisen komission asiantuntijana. Suomalaisen dialogin loppuraportti on painovalmis, ja se tullaan luovuttamaan arkkipiispa Kari Mäkiselle reformaatioviikolla 2017 ja paavi Franciscukselle myöhemmin sovittavana ajankohtana.

Suomalaisessa dialogissa on keskitytty kolmeen teemaan: kirkkoon, ehtoolliseen ja virkaan. Kyseessä ovat aiheet, joiden keskeisyyden kardinaali Kurt Koch, Ykseysneuvoston puheenjohtaja, totesi vieraillessaan Suomessa huhtikuussa 2015. Hänen mukaansa näistä aiheista tulisi laatia YJV:n kaltainen ekumeeninen dokumentti, joka auttaisi etenemistä. Koch piti tällaista julistusta jopa ratkaisevana askeleena kohti näkyvää kirkon ykseyttä. Kochin aloitteeseen on pyritty vastaamaan suomalaisessa dialogissa, samoin USA:n luterilais-katolisissa keskusteluissa. Helmikuussa 2017 Ykseysneuvoston järjestämässä reformaation juhlaseminaarissa Koch viittasi myönteisesti käynnissä olevaan suomalaiseen dialogiin. Nähtäväksi jää, millaisen vastaanoton suomalainen dialogi saa Roomassa, omassa kirkossamme ja Genevessä LML:ssa.

Dialogin tuloksia arvioidaan sitten aikanaan. Yleistäen voidaan kuitenkin nyt sanoa, että kirkkopopin ja eukaristian kohdalla ei näyttäisi olevan sellaisia seikkoja, jotka muodostuisivat kirkkojen näkyvän ykseyden ylitsepääsemättömäksi esteeksi. Vaikeudet liittyvät pappisvirkaan, piispuuteen ja erityisesti Rooman piispan asemaan universaalien kirkon johtajana. Paavin asema suhteessa muihin piispoihin on historian kulun aikana muuttunut. Luterilaisella puolella pappisvirka on avattu naisille, ja siitä emme halua luopua. Nämä näkemyserot eivät aiheudu reformaation ajan teologiasta, vaan sen jälkeen tapahtuneesta kirkollisesta kehityksestä, joka on johtanut kirkkojen loitontumiseen toisistaan aina Vatikaanin toiseen kirkolliskokoukseen asti.

Mitä tämä kertoo reformaation ja luterilais-katolisen ekumenian suhteesta? Edellä mainitussa dialogissa Lutherin ja muiden Wittenbergin reformaattoreiden teologiaa ei nähdä ekumenian esteenä vaan sen mahdollistajana. Katoliset reformaationtutkijat ovat korostaneet, että opillisesti Luther ja Augsburgin tunnustuksen laatinut Melanchthon pysyivät katolisen uskon sisäpuolella. Korostuksistaan ja kritiikistään huolimatta Wittenbergin reformaattorit eivät edellyttäneet sellaista, mikä ei mahtuisi katolisen uskon rajoihin tai mikä olisi ristiriidassa sen kanssa.

Jos edellä todettu pitää paikkansa, joudumme kysymään, miksi luterilais-katolinen ekumenia ei ole edennyt ripeämmin. Onko niin, että me luterilaiset edelleen tulkitsemme reformaation aikaa myöhempien, konfessionalististen ja protestanttisten korostusten lävitse? Vastaavasti on kysyttävä, kävikö Katoliselle kirkolle samoin Trenton konsiilin jälkeen. Ja edelleen: onko meille käynyt niin, että olemme etääntyneet tai jopa irtaantuneet reformaation ajan teologisesta perinnöstä?

Piispuus on ekumeeninen virka

Näitä kysymyksiä kirkossamme pohtii Kirkon ulkoasiainosaston teologisten asiain yksikkö, kirkolliskokouksen perustevaliokunta ja keskushallinnon uudistuksen jälkeen enenevässä määrin myös piispainkokous. Piispuus on ekumeeninen virka. Asia on todettu myös kirkkojärjestyksessä. Sen mukaan piispan tehtävistä ensimmäinen on vaalia kirkon ykseyttä ja edistää kirkon tehtävän toteutumista hiippakunnassa (KJ 18:1 mom 1). Ykseyttä vaalitaan ainakin kahteen suuntaan.

Ensinnäkin piispa vaalii ykseyttä oman hiippakuntansa sisällä. Tehtävä on viime vuosina osoittautunut varsin vaativaksi, kun useissa eri kysymyksissä mielipiteet hajoavat. Ajattelen niin, että pelkkää moniäänisyyttä peräänkuuluttamalla tästä ei selvitä. Erilaisia mielipiteitä pitää voida esittää, ja niistä tulee voida keskustella. Tämä ei kuitenkaan saisi merkitä sitä, että kirkolta katoaa yhteinen ääni tai että sen kanta jää hahmottomatta.

Toiseksi ykseyttä tulee vaalia ulospäin. Se merkitsee tietoista yhteyksien rakentamista toisiin piispoihin ja hiippakuntiin. Seikka on todettu Porvoon yhteisessä julistuksessa, joka on avartanut käsitystämme piispuuden luonteesta. Julistuksen allekirjoittaneet kirkot tunnustavat, että kaitsentaa tulee harjoittaa henkilökohtaisesti, kollegiaalisesti ja yhteisöllisesti (PYJ 58 a). Näyttää siltä, että menestyksellisen viranhoidon näkökulmasta mikään näistä ei yksinään riitä.

Selvää on, että ykseyden vaaliminen ei rajoitu vain omaan kirkkoon. Jokainen piispa on ekumeenisessa virassa. Eri tavoin ja kärsivällisesti on rakennettava yhteyttä toisiin kirkkoihin ja kristillisiin yhteisöihin.

Vaikka ekumeeniset pyrkimykset etenevät usein toivottoman hitaasti, niille tuskin on olemassa vaihtoehtoa. Meidänkin kirkkomme tarvitsee toisia kirkkoja mutta on myös rikastunut niiltä saamistaan hengellisistä lahjoista. Näin itse asiassa kävi edellä kuvatuissa venäläisneuvotteluissa. Tarvitsimme ortodokseja, jotka esittivät meille vaikean mutta tarpeellisen ja uskon ydintä koskevan kysymyksen. Tämä kaikki kannustakoon meitä palvelemaan ykseyden virassa kirkon näkyvän ykseyden hyväksi.

Herra arkkipiispa, hyvät kollegat. Näillä ajatuksilla toivotan teidät tervetulleeksi tähän Jyväskylässä järjestettävään piispainkokoukseen.